

Kür çayının deltasında oturaq quş populyasiyalarının qışlama dövründə trofik əlaqələri

Tağıyev Ə.N.

Bakı Dövlət Universiteti
E-mail: tagiyev_eko@rambler.ru

2005-2017– ci illərdə Kür çayının deltasında oturaq quş populyasiyalarının 12 dəstə, 28 fəsilə, 44 cinsə aid 61 növü qeydə alınıb. Bu quşlardan 41%- heyvan, 52%-i bitki və heyvan, 7%-i isə əsasən bitki mənşəli yemlərlə qidalanır. Quşların yem rasionuna heyvani mənşəli yemlərdən 38 növdə su onurğasızları, 40 növdə quru onurğasızları, 14 növdə balıqlar, 5 növdə amfibilər, 9 növdə reptililər, 10 növdə quşlar, 10 növdə məməlilər, bitki mənşəli yemlərdən 16 növdə bitki toxumları, 21 növdə bitkinin vegetativ hissələri, 10 növdə bitkinin meyvələri daxildir.

Açar sözlər: trofik, qışlama, oturaq, mənşə, delta

Giriş

Quş populyasiyalarının həyatında yem resurslarının əhəmiyyətini bilmədən onların məskunlaşma səviyyəsini və trofik əlaqələrini xarakterizə etmək mümkün deyil. Təbii ekosistemlərdə maddələrin dövrənı, enerji və informasiya axınında növlərarası yem xarakterinin gücü və keyfiyyəti biosenozlərin inteqrasiyasının və tamlığının uyğun səviyyəsini təmin edir.

Azərbaycanda 2000-ci ildə Biomüxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət planı, 2010-cu ildə Bioloji Müxtəlifliyin Qorunmasına dair “Qəbələ bəyannaməsi” imzalanıb. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Bioloji müxtəlifliyin və onun genetik fondunun qorunması haqqında” 21 dekabr 2002-ci il tarixli fərmanı imzalanıb [1,2].

Kür çayının deltası Azərbaycanda qışlama dövründə oturaq quş populyasiyalarının növdaxili və növlərarası, birbaşa və dolaylı yolla trofik əlaqələrinin öyrənilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən ərazidir. Bu ərazilərdə qışlama dövründə oturaq quş populyasiyalarının növ tərkibi və trofik əlaqələri demək olar ki, öyrənilməyib. Halbuki, əraziyə təbii, antropik və antropogen faktorlar heç vaxt təsirsiz qalmayıb. Trofik əlaqələr quşların məskunlaşmasında və miqrasiyasında mühüm faktordur [12,13]. Qışlama dövründə oturaq quşların növ tərkibi və trofik əlaqələri yem ehtiyatının kəmiyyət və keyfiyyətindən çox asılıdır [3]. Çünki, yem ehtiyatı (resursu) qışlama dövründə havanın temperaturundan asılı olaraq sutka ərzində belə kəskin dəyişə bilər. Ona görə quşların trofik əlaqələrinin qışlama dövründə

öyrənilməsi bir neçə il ərzində aparılıb. Trofik əlaqələrdə eyni növlərin populyasiyalarının müxtəlif biotoplarda əlaqələri nəzərə alınıb [9].

Material və metodlar

Tədqiqatlar 2005-2017-ci illərdə piyada, atla, avtomobillə, mühərrikli və mühərriksiz qayıqlardan istifadə etməklə aparılıb. Əsas məqsəd qışlama dövründə oturaq quş populyasiyalarının trofik əlaqələrini öyrənmək olub. Tədqiqatlar hər il dekabr, yanvar, fevral aylarında, əsasən saat 9⁰⁰ – 17⁰⁰ – da, bəzən gecə saatlarında aparılıb. Durbindən və Carl Zeyiss teleskopundan istifadə olunub. Quşların trofik əlaqələri onların yemləndiyi, dincəldiyi, gecələdiyi yerlərin ətrafında yem qalıqlarının və ekskrementlərinin analizinə, qusuntularına, birbaşa vizual müşahidələrə, ədəbiyyat məlumatlarına və s. əsasən öyrənilib. Bu üsulların ayrı ayrı qrup quşlar üçün əhəmiyyətinin müxtəlifliyi, yem qalıqlarının rənginin, iyinin az və ya çox deformasiya olunması nəzərə alınıb. Trofik əlaqələrə qiymət verilməsi Q.T. Mustafayevin və N.A. Sadıqovanın quşların yem şkalasına əsasən aparılıb [5,6].

Bayquşların, qağayıların və s. quşların yem xarakterinin öyrənilməsi üçün onların qusuntuları uğurlu olub. Qışlama dövründə oturaq quş populyasiyalarının eyni növə aid ayrı ayrı fərdləri müxtəlif biotoplardan yem götürə bilir ki, bu da həyat effektini yüksəltməyə yönəlmiş uyğunlaşma olub, dönər xarakterlidir.

Nəticələr və onların müzakirəsi

Qışlama dövründə oturaq quşların növ tərkibi və trofik əlaqələri təkcə yemin növ müxtəlifliyindən deyil, həm də yemin zənginliyi (vahid əraziyə düşən miqdarına), stabilliyi, illər, günlər və biotoplar üzrə dəyişməsi, tapılıb götürülməsi mümkünlüyü ilə sıx əlaqəlidir. Bəzən yem bol olmasına baxmayaraq bir sıra neqativ təbii faktorlar(suyun buz bağlaması, sərt şaxtalar, güclü külək, leysan yağış, duman, çən və s.) sutka ərzində quşun yemlənməsi xarakterini dəyişir. Bəzən də havaların çox isti keçməsi amfibi və reptililərin qış yuxusundan oyanaraq quşların yem obyektinə çevrilməsinə səbəb olur. Yem ehtiyatlarının bol olması quşun populyasiyasının sıxlığına təsir etməklə yem xarakterinə də təsir edir. Bu ərazidə quşların əsas yemini bitki, heyvan və qarışıq mənşəli yemlər təşkil edir (diaqram 1).

Kür çayının deltasında qışlama dövründə oturaq məskunlaşan 61 növ quş populyasiyalarının Azərbaycan üzrə qeydə alınan 367 növ quş növləri [4] ilə müqayisədə dəstə səviyyəsindən növ səviyyəsinə getdikcə say azalır (~66.7% -16.6%) [7].

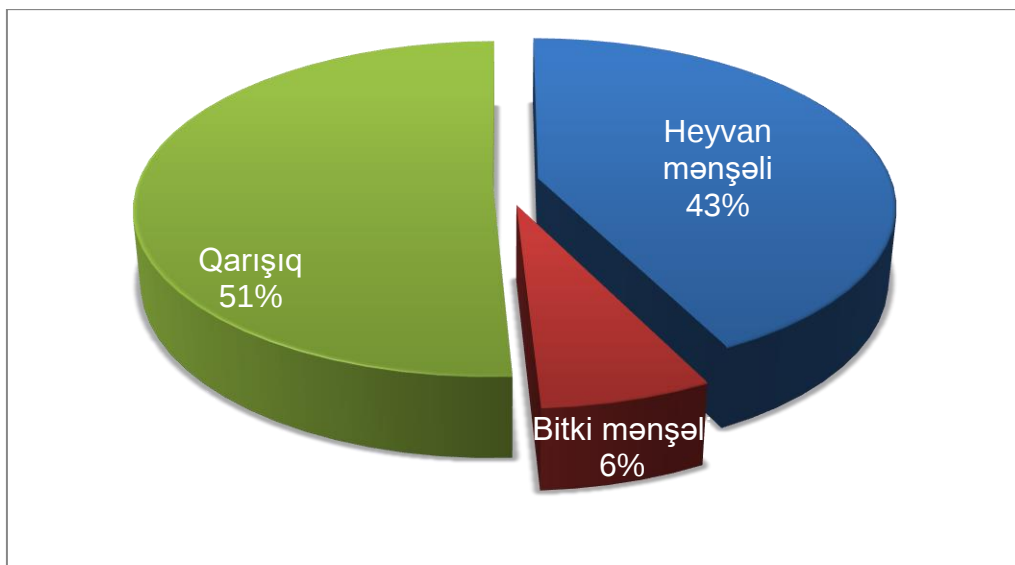

Diagram 1. Kür çayının deltasında qışlama dövründə oturaq quş populyasiyalarının yem xarakteri

Kür çayının deltasında qışlama dövründə *Podiceps ruficollis*, *P.nigricollis*, *P.cristatus* fərdlərinin yeminin ~75%-i su bitkiləri, ~25%-dən çox hissəsini isə su onurğasızları təşkil edir. *Palocrocorax carbo* *Ph.pygmaeus* su onurğasızları və balıqlarla (~100%), *Botarus stellaris*, *Egretta alba*, *E. garzetta*, *Ardea cinerea* su və quru onurğasızları, balıqlar, quru onurğasızlarının müxtəlif nümayəndələri ilə qidalanır (~100%). *Phoenicopterus roseus*, *Tadorna ferruginea*, *T. tadorna*, *Anas platyrhynchos*, *A.strepera*, *Netta rufina* ~75% su bitkiləri, ~25% su onurğasızları, *Circus aeruginosus*, *Accipiter nisus*, *Buteo buteo*, *Haliaeetus albicilla*, *Falco tinnunculus*, *Rallus aquaticus*(~100%) heyvan mənşəli yemlərlə yemlənir. *Gallinula chloropus* ~75% bitki, ~25% heyvan mənşəli yemlərlə, *Porphyrio porphyrio*, *Fulica atra* ~100% bitki mənşəli yemlərlə, *Vanellus vanellus*, *Recurvirosta avocetta*, *Tringa ochropus* ~100% heyvan mənşəli yemlərlə, *Tringa ochropus* ~75% bitki mənşəli yemlər, ~25% su və quru onurğasızları, *Tringa totanus* ~75% bitki, ~25% su və quru onurğasızları ilə qidalanır. *Larus ichtyaetus*, *L.ridibundus*, *L.genei* heyvan mənşəli yemlərlə(~100%), *Pterocles orientalis*, *Columba livia* ~100% bitki mənşəli yemlərlə qidalanır. *Asio flammeus*, *Atene noctua*, *Alcedo attis* ~100% heyvan ilə, *Galerida cristata*, *Calandrella cinerea*, *Melanocorypha calandra* ~75% bitki,~25% heyvan mənşəli yemlərlə, *Motasilla flava*, *M.alba* ~100% heyvani yemlərlə, *Sturnus vulgaris* ~75% bitki, ~25% heyvan, *Garrulus glandarius* ~75% bitki, ~25% heyvani yemlərlə, *Pica*

pica, *Corvus cornix* ~25% bitki mənşəli, ~75% heyvani mənşəli yemlərlə qidalanır. *Turdus merula*, *Corvus frugilegus*, *Cettia cetti*, *Panurus biarmicus*-un ~75% bitki, ~25% heyvani yemlərə üstünlük verir. *Remiz pendulinus*, *R.macronyx* ~100% su və quru onurgasızları, *Parus major*, *Sitta europea*, *S.neumayer*, *Passer domesticus*, *P.hispaniolensis*, *P.montanus*, *Carduelis carduelis*, *Emberiza calandra*, *E.schoniculus* ~75% bitki mənşəli yemlərlə, ~25% heyvani yemlərlə qidalanır [8,9] [cədvəl].

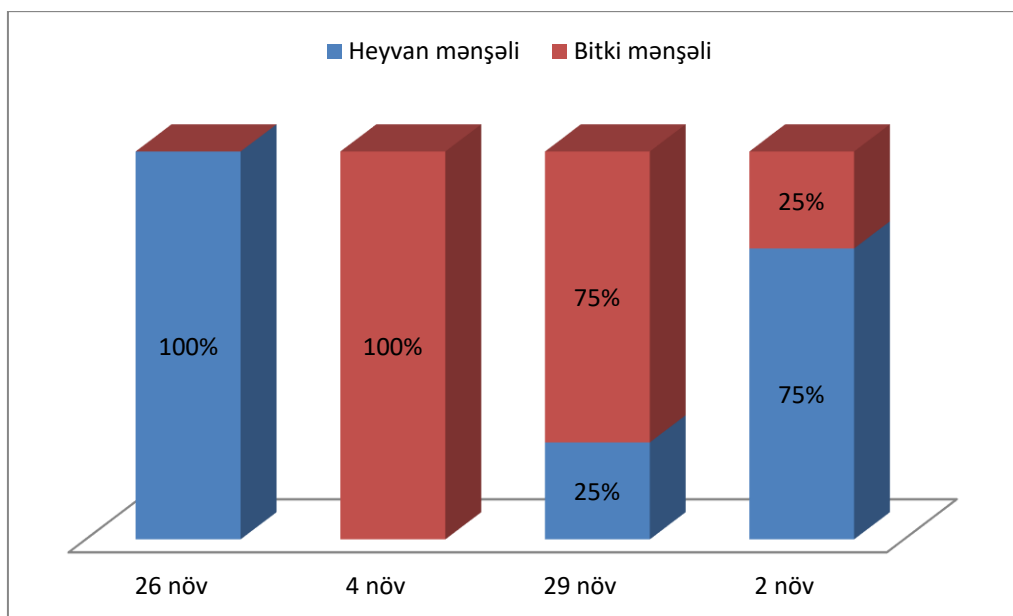
Cədvəl

**Kür çayının deltasında qışlama dövründə oturaq quş
populyasiyalarının növ tərkibi və yem xarakteri**

	Növlər	Bitki mənşəli yemlər			Heyvan mənşəli yemlər							Yem (~%)	
		t	m	v	S. onğ	Q.	B	A	R	Q	M	B-m	H-m
1	<i>Podiceps ruficollis</i>	+			+							75	25
2	<i>Podiceps nigricollis</i>	+			+							75	25
3	<i>Podiceps cristatus</i>	+	+	+								75	25
4	<i>Phalacrocorax carbo</i>				+		+					-	100
5	<i>Phalacrocorax pygmaeus</i>				+		+					-	100
6	<i>Botarus stellaris</i>				+		+	+	+		+	-	100
7	<i>Egretta alba</i>				+	+	+	+	+	+	+	-	100
8	<i>Egretta garzetta</i>				+	+	+	+				-	100
9	<i>Ardea cinerea</i>				+	+	+	+	+			-	100
10	<i>Phoenicopterus roseus</i>	+			+							75	25
11	<i>Tadorna ferruginea</i>	+	+	+	+	+						75	25
12	<i>Tadorna tadorna</i>	+	+	+	+	+						75	25
13	<i>Anas platyrhynchos</i>	+	+	+	+							75	25
14	<i>Anas strepera</i>	+	+	+	+							75	25
15	<i>Netta rufina</i>	+		+								75	25
16	<i>Circus aeruginosus</i>					+	+	+	+	+	+	-	100
17	<i>Accipiter nisus</i>								+	+	+	-	100
18	<i>Buteo buteo</i>									+	+	-	100
19	<i>Haliaetus albicilla</i>						+			+	+	-	100
20	<i>Falco tinnunculus</i>					+			+	+	+	-	100
21	<i>Rallus aquatilis</i>				+	+						-	100
22	<i>Gallinula chloropus</i>	+	+		+	+						75	25
23	<i>Porphyrio porphyrio</i>	+	+									100	-
24	<i>Fulica atra</i>	+	+		+							100	-
25	<i>Vanellus vanellus</i>				+	+						-	100
26	<i>Recurvirostra avocetta</i>				+							-	100
27	<i>Tringa ochropus</i>				+	+						-	100

28	<i>Tringa totanus</i>	+			+	+						75	25
29	<i>Larus ichtyaetus</i>				+	+	+		+	+		-	100
30	<i>Larus ridibundus</i>				+		+					-	100
31	<i>Larus genei</i>				+	+	+					-	100
32	<i>Larus argentatus</i>				+	+	+		+	+		-	100
33	<i>Pterocles orientalis</i>	+										100	-
34	<i>Columba livia</i>	+										100	-
35	<i>Asio flammeus</i>										+	-	100
36	<i>Athene noctua</i>									+	+	-	100
37	<i>Alcedo atthis</i>				+		+					-	100
38	<i>Galerida cristata</i>	+			+	+						75	25
39	<i>Calandrella cinerea</i>	+			+	+						75	25
40	<i>Melanocorypha calandra</i>	+				+						75	25
41	<i>Motosilla flava</i>				+	+						-	100
42	<i>Motasilla alba</i>				+	+						-	100
43	<i>Sturnus vulgaris</i>	+		+	+	+						75	25
44	<i>Garrulus glandarius</i>	+	+	+		+			+	+	+	75	25
45	<i>Pica pica</i>	+		+	+	+						25	75
46	<i>Corvus frugilegus</i>	+	+	+	+	+						25	75
47	<i>Corvus cornix</i>	+		+	+	+						75	25
48	<i>Cettia cetti</i>					+	+					75	25
49	<i>Turdus merula</i>	+		+	+	+						75	25
50	<i>Panurus biarmicus</i>	+			+	+						75	25
51	<i>Remiz pendulinus</i>				+	+						-	100
52	<i>Remiz macronyx</i>				+	+						-	100
53	<i>Parus major</i>	+		+		+						75	25
54	<i>Sitta europea</i>	+		+		+						75	25
55	<i>Sitta neumayer</i>	+			+	+						75	25
56	<i>Passer domesticus</i>	+		+		+						75	25
57	<i>Passer hispaniolensis</i>	+		+		+						75	25
58	<i>Passer montanus</i>	+		+		+						75	25
59	<i>Carduelis carduelis</i>	+		+		+						75	25
60	<i>Emberiza calandra</i>	+		+		+						75	25
61	<i>Emberiza schoeniclus</i>	+		+		+						75	25

Qeyd: t-toxum, m-meyvə, v-vegetativ hissə, S_{ong.}-su onurğasızları, Q_{ong.}-quru onurğasızları, B-balıqlar, A-amfibilər, R-reptililər, Q-quşlar, M-məməlilər

Diaqram 2. Qışlama dövründə oturaq quş populyasiyalarının yem rasionunda bitki və heyvan mənşəli yemlərin faizlə miqdarı (~%)

Kür çayının deltasında əsasən bitki mənşəli yemlərlə qidalanan (~100%) quşlar 4 növdür (*Porphyrio porphyrio*, *Fulica atra*, *Pterocles orientalis*, *Columbia livia*). Heyvani mənşəli yemlərlə qidalananlar (~100%) (*Phalacrocorax carbo*, *Phalacrocorax pygmaeus*, *Botarus stellaris*, *Egretta alba*, *Egretta garzetta*, *Ardea cinerea*, *Circus aeruginosus*, *Accipiter nisus*, *Buteo buteo*, *Haliaetus albicilla*, *Falco tinninculus*, *Francolinus francolinus*, *Rallus aquatus*, *Vanellus vanellus*, *Recurvirostra avocetta*, *Tringa ochropus*, *Larus ichthyæetus*, *Larus ridibundus*, *Larus genei*, *Larus argentatus*, *Asio flammeus*, *Athene noctua*, *Alcedo atthis*, *Motacilla flava*, *Motacilla alba*, *Remiz pendulinus*, *Remiz macronyx*) 26 növdür (diaqram 2).

Bitki və heyvan mənşəli yemlərlə qarışıq qidalananlar (*Podiceps ruficollis*, *P.nigricollis*, *P.cristatus*, *Phoenicopterus roseus*, *Tadorna ferruginea*, *Tadorna tadorna*, *Anas platyrhynchos*, *A.strepera*, *Netta rufina*, *Gallinula chloropus*, *Tringa totanus*, *Galerida cristata*, *Calandrella cinerea*, *Melanocorypha calandra*, *Sturnus vulgaris*, *Garullus glandarius*, *Pica pica*, *Corvus frugilegus*, *C.cornix*, *Cettia cetti*, *Turdus merula*, *Panurus biarmicus*, *Parus major*, *Sitta europæa*, *Sitta neumayer*, *Passer domesticus*, *Passer hispaniolensis*, *Passer montanus*, *Carduelis carduelis*, *Emberiza calandra*, *Emberiza schoeniclus*) 31 növdür. Bu növlərdə bitki və heyvan mənşəli yemlərin miqdarı havanın temperaturundan və yemin götürülməsi imkanından asılı olaraq dəyişə bilər [11].

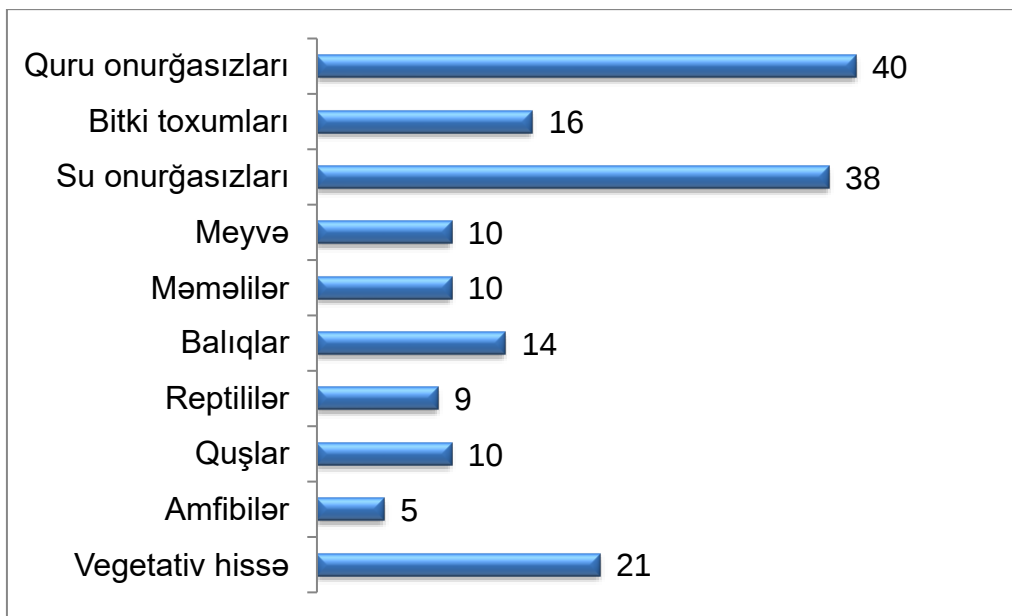

Diagram 3. Qışlama dövründə oturaq quş populyasiyalarının növlər üzrə yem rasionunun tərkibi

Kür çayının deltasında oturaq quş populyasiyalarının yem rasionunda - 38 növdə su onurğasızları, 40 növdə quru onurğasızları, 14 növdə balıqlar üstünlük təşkil edir. Quşların yem rasionunda su və quru onurğasızlarının çox olması bu ekotonda növlərin keyfiyyətinin və kəmiyyətinin zənginliyi və nisbətən asan yem obyektinə çevrilməsi ilə əlaqədardır. Bitki mənşəli yemlərdən 16 növün yem rasionunda bitki toxumları, 10 növdə bitki meyvələri, 21 növdə bitkinin vegetativ hissələri üstünlük təşkil edir (diagram 3).

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitinə dair qanunlar toplusu/ H.S. Bağirovun redaktəsi ilə. Bakı: El – Alliance, 2002, I c., 404 s.
2. Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitinə dair qanunlar toplusu / H.S. Bağirovun redaktəsi ilə. Bakı: El-Alliance, 2002, II c., 424 s.
3. Mustafayev Q.T. Quru sahədə onurğalı heyvanların kompleks ekoloji təhlil parametrləri. Azərbaycan Zooloqları cəmiyyətinin 1-ci qurultayının materialları. Bakı: Elm, 2003, s.466-470.
4. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Azərbaycanın quşları. Bakı: “Çaşıoğlu” 2005, 419 s.
5. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. Təbiətdə quşların yemlənmə qaydasına görə yaranan ekoloji qrupları // “XXI əsrdə biologiyanın aktual problemləri” mövzusunda Resp. Elmi konf.mat-rı. Bakı: BDU, 2010, s. 126 – 132.

6. Mustafayev Q.T., Sadıqova N.A. və b. Onurğalı heyvanların ekologiyası (ali məktəblər üçün dərslik) Bakı – 2011, 344 s.
7. Tağıyev Ə.N. Xəzərin cənub-qərb sahilində qışlayan quşların taksonomik spektri və qorunması. Zoologiya İnstitutunun əsərləri, 2014, cild 32 № 2 s. 122-128
8. Tağıyev Ə.N. Xəzərin cənub-qərb sahilinə və ona yaxın quru ərazilərə qışlamağa gələn quş populyasiyalarının yem xarakteri. Bakı Universitetinin xəbərləri. Təbiət elmləri seriyası 2016, №1 s. 78-84
9. Tağıyev Ə.N. Cənubi Xəzərin qərb sahilində qışlayan quşların biotoplardan istifadə formaları. Bakı Universitetinin xəbərləri. Təbiət elmləri seriyası 2016, № 1 s.57-62
10. Тагиев А.Н. Трофические связи и динамика численности рыбоядных птиц в Кызыл- агачском заливе Каспийского моря. Министерство образования и науки РФ ГОУ ВПО «Дагестанский государственный педагогический университет» Биолого-Химический факультет. Материалы докладов Международной научно-практической конференции. Современные проблемы биологии и экологии 10-12 марта 2011 г. Посвящается 70-летию со дня рождения д.б.н., профессора, заслуженного деятеля науки РФ Шейиха Ибрагимовича Исмаилова. Махачкала 2011, с. 206-208
11. N.A. Sadigova, G.T. Mustafayev, A.H.Tagiyev. Dynamics of the population distribution of birds on the Western coast of the Azerbaijan sector of the Caspian sea. Association of the Universities of the pre-Caspian countries. The Caspian sea, Natural resources International Journal. Published by: Baku State University, Baku 2010, No.4 p. 30-39
12. Lee J.J., Tietjen J.H., Mastropaolo C., Rubin H. 1977. Food quality and the heterogeneous spatial distribution of meifauna // Helgoland. Wiss. Meeresuntersuch . Vol. 30. No. 1-4. p. 272-282.
13. Carney R.S. 1989. Examining relationships between organic carbon flux and deer-sea deposit feeding // Ecol. Mar. Deposit Feeders/ New. Yorx etc. p. 24-58.

Трофические связи популяций оседлых птиц в дельте реки Кура в период зимовки

Тагиев А.Н.

Бакинский Государственный Университет

tagiyev_eko@rambler.ru

В 2005-2017 гг в дельте реки Кура были отмечены популяции 12 отрядов, 28 семейств, 44 родов и 61 вида оседлых птиц. 41% этих птиц питаются животными кормами, 52% - растительными и животными а 7% растительной пищей. В пищевой рацион 38 видов птиц входят водные

беспозвоночные, 40 видов – сухопутные беспозвоночные, 14 видов – рыбы, 5 видов – амфибии, 9 видов – рептилии, 9 видов – птицы, 10 видов – млекопитающие. Среди растительноядных птиц 16 видов питаются плодами растений, 21 вид – вегетативными частями, а 10 видов – фруктами.

Ключевые слова: трофический, зимовка, оседлый, происхождение, дельта

Trophic Relations of Sedentary Bird Populations at the Wintering Period at the Estuary of Kura River

Taghiyev A.N.

Baku State University

[Taghiyev Eko@Rambler.Ru](mailto:Taġhiyev_Eko@Rambler.Ru)

In 2005-2017 at the estuary of Kura river it was recorded sedentary bird populations belonging to 12 orders, 28 families, 44 genus and 61 species. 41% of these birds feed on animal food, 52% of them – plant and animal food and 7% - only floral food. 38 species of birds feed on water invertebrates, 40% species eat terrestrial invertebrates, 14 speies consume fishes, 5 species – amphibians, 9 species – reptilies, 9 species – birds and 10 species – mammals. Among birds feeding floral food 16 species consume plant seeds, 21 species – vegetative parts of plants and 10 species – fruits.

Key words: trophic, wintering, sedentary, origin, estuary